

ประเพณีแซนโฎนตาบูชาบรรพบุรุษ: บทบาทประเพณีที่มีต่อชาวสุรินทร์ในปัจจุบัน*

สารภี ขาวดี**

บทคัดย่อ

บทความนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาบทบาทของประเพณีแซนโฎนตาบูชาบรรพบุรุษที่มีต่อชาวสุรินทร์ในปัจจุบัน โดยผู้วิจัยตั้งสมมติฐานว่าการดำรงอยู่ของประเพณีแซนโฎนตาบูชาบรรพบุรุษสัมพันธ์กับการมีหน้าที่รับใช้สังคม ผู้วิจัยเก็บข้อมูล ๒ แหล่ง คือ เอกสาร และลงพื้นที่ภาคสนามประเพณีแซนโฎนตาบูชาบรรพบุรุษของจังหวัดสุรินทร์ ในปี พ.ศ. ๒๕๕๕-๒๕๕๙ เพื่อสังเกตแบบมีส่วนร่วม และสัมภาษณ์บุคลากรขององค์การบริหารส่วนจังหวัดสุรินทร์ ผู้ร่วมงาน และนักท่องเที่ยว ผลการศึกษาพบว่า ประเพณีแซนโฎนตาบูชาบรรพบุรุษมีบทบาทต่อชาวสุรินทร์ ในปัจจุบัน ๔ ประการ ได้แก่ บทบาทในการรวมกลุ่มชาติพันธุ์ในจังหวัดสุรินทร์เป็นหนึ่งเดียว บทบาทในการให้ความบันเทิงแก่ผู้ร่วมงาน บทบาทในการเป็นแหล่งท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมประจำเดือนสิบของจังหวัดสุรินทร์ และบทบาทในการเป็นพื้นที่แลกเปลี่ยนเรียนรู้วัฒนธรรมและกระบวนการขัดเกลาทางสังคม

คำสำคัญ ประเพณีแซนโฎนตาบูชาบรรพบุรุษ; บทบาท

* บทความนี้เป็นส่วนหนึ่งของวิทยานิพนธ์ปริญญาเอก เรื่อง ประเพณีแซนโฎนตาบูชาบรรพบุรุษ จังหวัดสุรินทร์: การประกอบสร้าง และบทบาทของประเพณีประดิษฐ์ ได้รับการสนับสนุนทุนวิจัยจาก “ทุนอุดหนุนวิทยานิพนธ์สำหรับบัณฑิต” บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ปีงบประมาณ ๒๕๕๙ โดยมีศาสตราจารย์สุกัญญา สุกฉายา เป็นที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์

** ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ประจำหลักสูตรภาษาไทยและการสื่อสาร สาขาภาษาและวรรณคดีตะวันออก คณะศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยอุบลราชธานี

*Sandongta Ancestor Worship Tradition of Changwat Surin: Its Roles on Surin People**

*Sarapee Khowdee***

Abstract

The purpose of this article is to explore the current role of **Saendonta Ancestor Worship Tradition** for the local people in Surin province. This study was based on the assumption that the existence of **Saendonta Ancestor Worship Tradition** can be correlated to the social responsibilities of the people. Data was collected from two sources – documents and field research in the **Saendonta Ancestor Worship Tradition** in Surin province during 2012-2016 to observe and participate in the ceremony. Concerning the roles of **Saendonta Ancestor Worship Tradition** of Surin at the present time, the study has observed four dimensions: serving as a means to amalgamate different ethnic groups in Surin; as a source of entertainment for rite participants; as a destination of cultural tourism in the tenth lunar month; and as a cultural education platform that is also a socialization process

Keywords: Saendonta Ancestor Worship Tradition, Role

* This paper is part of the dissertation for the Doctor of Philosophy and of the research project entitled “Sandonta Ancestor Worship Tradition of Changwat Surin: The Construction of an Invented Tradition and its Role”. The research was partially funded by CU. Graduate School Thesis Grant, Graduate School, Chulalongkorn University. I would like to express my gratitude to my advisor, Prof. Sukanya Sujachaya for suggestions and support.

** Assistant Professor, Curriculum of Thai and Communication, Department of Eastern Languages and Literature, Faculty of Liberal Arts, Ubon Ratchathani University.

บทนำ

ชาวไทยเชื้อสายเขมรนับถือ “โขนตา” หรือ ผิบรรพบุรุษอย่างเหนียวแน่น และถือปฏิบัติอย่างเคร่งครัดในชีวิตประจำวัน เห็นได้จากการที่มีการประกอบพิธีเซ่นไหว้ ทุกช่วงเปลี่ยนผ่านสำคัญของชีวิต และยังมีงานบุญที่ปฏิบัติสืบต่อมายาวนานเพื่อ แสดงการรำลึกถึงผิบรรพบุรุษโดยเฉพาะ เรียกว่า “แซนโขนตา” ในภาษาเขมรถิ่นไทย คำว่า “แซน” หมายถึง เซ่นไหว้ “โขนตา” หมายถึง ยายตา ในที่นี้ คือดวงวิญญาณ บรรพบุรุษ และญาติพี่น้องที่ล่วงลับ พิธีกรรมนี้จัดขึ้นทุกวันแรม ๑๔ ค่ำ เดือน ๑๐ และถือเป็นวันรวมญาติประจำปีเพื่อเซ่นไหว้บรรพบุรุษในสายตระกูล ความเชื่อเรื่อง ผิบรรพบุรุษ มีเค้ามาจากศาสนาพุทธที่ว่า คนเราเมื่อผู้ตายตายไปแล้วจะแบ่งเป็น ๒ กลุ่ม กลุ่มที่ดีจะได้ไปสวรรค์ กลุ่มที่ทำชั่วทำบาปก็จะตกนรก เป็นสัตว์นรก ผิเปรต พวกเหล่านี้ได้รับทัณฑ์ทรมานมากน้อยต่างกัน เมื่อถึงวันแรม ๑ ค่ำ เดือน ๑๐ พระยายมจะอนุญาตให้ผีเหล่านั้นเดินทางมาเยี่ยมลูกหลานได้ (สารานุกรมวัฒนธรรมไทย ภาคอีสาน (เล่ม ๔), ๒๕๔๒: ๑๒๒๕) ทั้งนี้แม้พุทธศาสนาจะเข้ามามีอิทธิพลในภายหลัง แต่ก็สามารถผสมผสานกลมกลืนกับความเชื่อดั้งเดิมอย่างแนบสนิท ดังปรากฏว่ามีการกำหนดให้พระสงฆ์ทำหน้าที่สวดส่งบุญแก่ดวงวิญญาณ “แซนโขนตา” เป็น “อัตลักษณ์ทางชาติพันธุ์” ของกลุ่มชาวไทยเชื้อสายเขมร แต่ที่ยังไม่เป็นที่รู้จักอย่างแพร่หลาย เพราะเกิดขึ้นและดำรงอยู่เฉพาะกลุ่ม กระทั่งปี ๒๕๕๐ องค์การบริหาร ส่วนจังหวัดสุรินทร์ ได้คัดสรรมรดกภูมิปัญญาที่มามีผลผลิตซ้ำและนำเสนอเป็นงานประจำปี ในนาม “ประเพณีแซนโขนตาบูชาบรรพบุรุษ” เพื่อให้เป็นชาวสุรินทร์ ได้ออกมาทำกิจกรรมร่วมกัน ทั้งเป็นการประชาสัมพันธ์ให้คนนอกได้รู้จักมากขึ้น และจัดสืบเนื่องเรื่อยมาจนปัจจุบัน

“ประเพณีแซนโขนตาบูชาบรรพบุรุษ”: จากพิธี “ราชภัฏ” สูการรับใช้ “รัฐ”

มีการบันทึกเกี่ยวกับ “บือนแซนโขนตา” หรือ “งานบุญแซนโขนตา” สรุปลได้ว่า เริ่มตั้งแต่วันขึ้น ๑๕ ค่ำ เดือน ๑๐ ถึง วันขึ้น ๑ ค่ำ เดือน ๑๑ วัน รวม ๑๗ วัน โดยประมาณ มีกิจกรรมทางวัฒนธรรมหลายอย่าง ทั้งเกี่ยวข้องกับดวงวิญญาณ มนุษย์ และ พุทธศาสนา มีทั้งจัดเฉพาะครอบครัว/สายตระกูล และที่ทำร่วมกันภายในชุมชน พบทั้งสิ้น ๙ กิจกรรม/พิธีกรรม ได้แก่ “วันเตรียมงาน” “พิธีเซ่นไหว้เป็นต้นตุง” “พิธีกันช้อง”

“พิธีฉลองซ็อง” “พิธีแขนโฌนตา” “พิธีจุนโฌนตา” “พิธีแห่-โชด-จะกันเจอโฌนตา” “พิธีโชดตารเบ็นท์ธม” และ “พิธีจุนโฌนตาหลบสรุก” แบ่งได้เป็น ๒ กลุ่ม คือพิธีสงฆ์ และพิธีชาวบ้าน

พิธีสงฆ์ ประกอบด้วยพิธีสวดอุทิศบุญแก่ดวงวิญญาณ (โชดตาร) และการปฏิบัติวัฏฐากพระสงฆ์ช่วงเช้าพรรษา (กันซ็องและฉลองซ็อง) ส่วนพิธีชาวบ้านมีทั้งพิธีเกี่ยวกับ “คนตาย” และ “คนเป็น” พิธีเกี่ยวกับ “คนตาย” ได้แก่ พิธีเซ่นไหว้ผีบรรพบุรุษ (แขนโฌนตา) พิธีแห่กระเชอ สวดกระเชอ และเทกระเชอ (แห่-โชด-จะกันเจอโฌนตา) เพื่ออุทิศบุญแก่ดวงวิญญาณบรรพบุรุษ สัมภเวสี ผีเปรต และผีไร้ญาติ และพิธีส่งดวงวิญญาณบรรพบุรุษกลับ (จุนโฌนตาหลบสรุก) ส่วนพิธีเกี่ยวกับ “คนเป็น” เรียกว่า “จุนโฌนตา” คือการแสดงกตัญญูทเวที่ต่อญาติผู้ใหญ่ที่ยังมีชีวิตด้วยการเตรียมสิ่งของมอบให้และไหว้ขอพร ทุกกิจกรรมในงานบุญสะท้อนความรักความผูกพันระหว่างสมาชิกครอบครัวและสายตระกูล และสร้างความสมัครสมานสามัคคีกันภายในกลุ่มชาติพันธุ์ ทั้งตอกย้ำให้เห็นความสัมพันธ์อันแนบแน่นระหว่างคนตายกับคนเป็น คนตายกับพระสงฆ์ พระสงฆ์กับชาวบ้าน และชาวบ้านกับชาวบ้าน โดยมีพิธีกรรม และคุณธรรมเรื่อง “ความกตัญญูทเวที่” เชื่อมร้อย กล่าวอีกนัยหนึ่งงานบุญแขนโฌนตา ทำให้มนุษย์ พุทธศาสนา และผีบรรพบุรุษ มีปฏิสัมพันธ์และดำรงอยู่ร่วมกันอย่างประนีประนอม และกลายเป็นสิ่งที่บรรพชนของกลุ่มชาติพันธุ์เขมรใช้เป็นเครื่องขัดเกลาสมาชิกในสังคมเรื่อยมา

จนกระทั่ง ปี พ.ศ. ๒๕๕๐ องค์การบริหารส่วนจังหวัดสุรินทร์ มีมติเลือกงานบุญนี้มีมาผลิตซ้ำ (reproduction) และนำเสนอในฐานะประเพณีใหม่ของจังหวัด โดยเชิญชวนชาวสุรินทร์ทุกกลุ่มชาติพันธุ์เข้าร่วม การจัดงานมีวัตถุประสงค์ ๓ ประการ คือ (๑) เพื่ออนุรักษ์ประเพณีดั้งเดิมประจำปีของจังหวัดสุรินทร์ (๒) เพื่อกระตุ้นเตือนให้ประชาชนเห็นความสำคัญของประเพณีแขนโฌนตา และ (๓) เพื่อปลูกฝังให้ประชาชนและเยาวชนมีคุณธรรมโดยแสดงความกตัญญูต่อผู้มีพระคุณและบรรพบุรุษ และร่วมอนุรักษ์วัฒนธรรมอันดีงามของท้องถิ่นให้คงอยู่คู่จังหวัดสุรินทร์ (เอกสารสรุปผลการดำเนินการจัดงานประเพณีแขนโฌนตาบูชาบรรพบุรุษ ประจำปี ๒๕๕๐) ทั้งนี้ ระยะเวลา ๕ ปีหลัง (ปีพ.ศ. ๒๕๕๕-๒๕๕๙) ยังได้มุ่งหวังให้งานประเพณีเป็นพื้นที่ท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมของจังหวัดด้วย (เพียง นิจิตตโล สัมภาษณ์, ๒ กันยายน ๒๕๕๗)

ปี พ.ศ. ๒๕๕๕-๒๕๕๙ ผู้วิจัยได้ลงพื้นที่ภาคสนามเพื่อเก็บข้อมูลโดยการสัมภาษณ์ กลุ่มผู้ให้ข้อมูลสำคัญ ๓ กลุ่ม ประกอบด้วย กลุ่มบุคลากรขององค์การบริหารส่วนจังหวัด สุรินทร์ ได้แก่ นายกองค์การบริหารส่วนจังหวัดสุรินทร์ หัวหน้าฝ่ายประชาสัมพันธ์ และการท่องเที่ยว เจ้าหน้าที่กองการศึกษา และฝ่ายประชาสัมพันธ์งาน กลุ่มผู้ร่วมขับเคลื่อนงานประเพณี ได้แก่ ตัวแทนคณะครูจากสถาบันการศึกษาต่างๆ เจ้าหน้าที่จากหน่วยงานภาครัฐ ตัวแทนชุมชนที่เข้าร่วม ศิลปินพื้นบ้าน นักแสดง ผู้ร่วมขบวนแห่ และผู้นำในการประกอบพิธีกรรม กลุ่มนักท่องเที่ยวทั้งคนในและคนนอกจังหวัด รวมทั้งร่วมสังเกตการณ์การจัดงาน และศึกษาเอกสารย้อนหลังตั้งแต่เริ่มจัดงานเพื่อดูรูปแบบการจัดกิจกรรม ผู้วิจัยพบว่า ภาครัฐมีการสืบสานมรดกภูมิปัญญาเดิมโดยการปรับปรุงยุคทำให้เหมาะสมกับบริบทใหม่และวัตถุประสงค์ใหม่ โดยได้เพิ่มเติมกิจกรรมต่างๆ ให้สามารถรองรับผู้คนที่แตกต่างกันหลากหลาย และตอบสนองวัตถุประสงค์หลัก ๓ ประการ และวัตถุประสงค์เสริมดังกล่าว

ความน่าสนใจของ ประเพณีแซนโฎนตาบูชาบรรพบุรุษ คือไม่ได้มีเป้าหมายเพื่อการเซ่นไหว้ “ผีบรรพบุรุษในสายตระกูล” อย่างที่ปฏิบัติในชุมชนชาวไทยเชื้อสายเขมร แต่ถูกจัดขึ้นเพื่อให้ชาวสุรินทร์ได้เซ่นไหว้ “ผีบรรพบุรุษของจังหวัด” ร่วมกัน ผีเจ้าเมืองจึงกลายเป็นแกนร้อยสำคัญ ทำให้ประเพณีเก่าในบริบทใหม่กลายเป็นสมบัติร่วมของคนทั้งจังหวัด พิธี “จูนโฎนตา” ถูกปรับเป็นการไหว้ขอพรผู้ว่าราชการจังหวัด และผู้อาวุโสที่ชาวสุรินทร์นับถือ ส่วนพิธีสงฆ์ได้รับเลือกมาเฉพาะพิธีถวายเครื่องบัจจไทยธรรม และพิธีสวดอุทิศบุญแก่ดวงวิญญาณ ความน่าสนใจอีกประการหนึ่งคือ เมื่อภาครัฐผู้ประดิษฐ์ประเพณีเข้าใจระเบียบพิธีที่มีมาแต่เดิมอย่างลึกซึ้ง การเลือกวัน-เวลาจัดงานไม่ให้ทับซ้อนกับวันเซ่นไหว้ในชุมชนเขมร ส่งผลให้ตั้งแต่แรกเริ่มจัดงานจวบจนปัจจุบันมีประชาชนทุกกลุ่มชาติพันธุ์ในจังหวัดร่วมเตรียมมา

บทบาทของ “ประเพณีแซนโฎนตาบูชาบรรพบุรุษ” ต่อชาวสุรินทร์ปัจจุบัน

นักมานุษยวิทยาสนใจบทบาทหน้าที่ของระบบต่างๆ ในวัฒนธรรม ไม่ว่าจะเป็นระบบความเชื่อและศาสนา ระบบครอบครัว ระบบปกครอง ระบบการศึกษา ระบบนันทนาการ โดยมองว่าระบบต่างๆ เป็นกลไกทางวัฒนธรรมซึ่งต่างมีหน้าที่ของตน และช่วยให้สังคมดำรงอยู่ได้” (สุกัญญา สัจฉายา, ๒๕๔๙: ๓) นักมานุษยวิทยา นักสังคมวิทยา

และนักคติชนวิทยา ฯลฯ ยังใช้เป็นแนวทางศึกษาการเกิดขึ้นและดำรงอยู่ของบางสิ่งหรือปรากฏการณ์บางอย่างในสังคม ประเพณีชนบทตามาตุชาบรรพบุรุษ เป็นตัวอย่างหนึ่งของประเพณีประติษฐานที่สะท้อนพลวัตทางวัฒนธรรมในสังคมไทยปัจจุบัน เป็นการผลิตซ้ำแบบปรับประยุกต์เพื่อสืบทอดสิ่งที่มามีมาแต่เดิมให้ยังคงอยู่ และเกี่ยวข้องโดยตรงกับความเชื่อทางศาสนา ทั้งศาสนาผี และศาสนาพุทธ ซึ่งการดำรงอยู่ต่อเนื่องยาวนานนับสิบปี น่าจะเป็นข้อยืนยันได้ว่า เพราะประเพณียังคงมีบทบาทสำคัญต่อผู้คนและสังคมชาวสุรินทร์

จากการวิเคราะห์ สามารถสรุปบทบาทของประเพณีชนบทตามาตุชาบรรพบุรุษที่มีต่อชาวสุรินทร์ในยุคปัจจุบัน ๔ ประการ คือ บทบาทในการรวมกลุ่มชาติพันธุ์ ในจังหวัดสุรินทร์เป็นหนึ่งเดียว บทบาทในการให้ความบันเทิง บทบาทในการเป็นแหล่งท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมประจำเดือนสิบของจังหวัดสุรินทร์ และบทบาทในการเป็นพื้นที่แลกเปลี่ยนเรียนรู้วัฒนธรรมและกระบวนการขัดเกลาทางสังคม

๑. บทบาทในการรวมกลุ่มชาติพันธุ์ในจังหวัดสุรินทร์เป็นหนึ่งเดียว ในพื้นที่ประเพณีมีประชาชนทั้ง ๔ กลุ่มในจังหวัด ได้แก่ คนเขมร คนส่วย คนจีนและคนลาว (อีสาน) เข้าร่วมทุกปี ซึ่งแต่ละกลุ่มได้ช่วยกันนำเสนออัตลักษณ์จังหวัดและอัตลักษณ์ของกลุ่มตนผ่านงานประเพณี ๒ ลักษณะ คือ มีการสืบทอดและผลิตซ้ำอัตลักษณ์งานบุญชนบทตามาตุชาเดิม และมีการนำมานำอัตลักษณ์ทางชาติพันธุ์มานำเสนอในงานประเพณีโดยเจ้าของกลุ่ม

๑.๑ มีการสืบทอดและผลิตซ้ำอัตลักษณ์งานบุญชนบทตามาตุชาเดิม เมื่อภาครัฐมุ่งอนุรักษ์ประเพณีเก่าแก่ของจังหวัด จึงได้สืบทอดแนวคิดหรือสาระสำคัญช่วงพิธีศักดิ์สิทธิ์ของงานบุญชนบทตามาตุชาโดยการปรับประยุกต์ให้สอดคล้องกับบริบทที่เปลี่ยนไป ดังนี้

- **การสืบทอดแนวคิดและวิถีปฏิบัติเรื่องความกตัญญูทวดเทีต่อบรรพบุรุษ** กิจกรรมในงานบุญชนบทตามาตุชาเดิม ที่ไม่มีพระสงฆ์เข้ามาเกี่ยวข้อง ได้แก่ พิธีเซ่นไหว้ผีบรรพบุรุษภายในครอบครัว/สายตระกูล ในวันแรม ๑๔ ค่ำ เดือน ๑๐ พิธีเทกระเซอโขนตาเพื่ออุทิศบุญแก่ดวงวิญญาณ ในวันแรม ๑๕ ค่ำ เดือน ๑๐ และพิธีส่งดวงวิญญาณกลับ ในวันขึ้น ๑ ค่ำ เดือน ๑๑ ในพื้นที่ประเพณีประติษฐาน

ใหม่ของจังหวัด ทั้ง ๓ พิธียังคงได้รับการสืบทอดแต่เป็นไปในลักษณะการปรับปรุงยุคทำให้เหมาะสมกับกาลเทศะ และวัตถุประสงค์ที่เปลี่ยนไป กล่าวคือ เมื่อเป็นการเช่นไหว้ผิบรรพบุรุษของจังหวัด (เจ้าเมืองสุรินทร์) ที่ล่องลับ เช่น ชุดเครื่องเช่น พิธีการ ได้ถูกปรับให้ยิ่งใหญ่ และเหมาะสมกับฐานะของผู้รับ เป็นต้น

- การสืบทอดแนวคิดและวิถีปฏิบัติเรื่องความกตัญญูทวดเวทต่อญาติ

ผู้ใหญ่ที่เคารพนับถือ “จุนโชนตา” คือกิจกรรมที่แสดงความสัมพันธ์ระหว่างคนกับคน เป็นกุศโลบายที่บรรพชนใช้อบรมสั่งสอนสมาชิกกลุ่มมาแต่ครั้งโบราณ ถูกใช้เป็นเครื่องร้อยรัดผู้คน ใช้เป็นเวทีแสดงความรัก ความเอาใจใส่ระหว่างพ่อแม่กับลูก ปู่ย่าตายายกับลูกหลานในสายตระกูล และระหว่างคนเฒ่าคนแก่กับลูกหลานในชุมชน ในบริบทพื้นที่ใหม่ พิธีนี้ยังคงได้รับการสืบทอด โดยผู้จัดงานกำหนดให้ทุกชุมชนที่เข้าร่วมได้เตรียมขนม ข้าวต้ม ผลไม้ ฯลฯ จัดลงในภาชนะสวยงาม เพื่อให้ตัวแทนนำมามอบแด่ผู้อาวุโสที่ชาวสุรินทร์เคารพนับถือ เช่น ผู้ว่าราชการจังหวัด ปราชญ์ชาวบ้าน เป็นต้น

ภาพที่ ๑ ชาวสุรินทร์แซนโชนตาเจ้าเมืองร่วมกัน และเตรียมชุดเครื่องจุนโชนตามานำไหว้ขอพรผู้ว่าราชการจังหวัด ผู้บริหาร และผู้อาวุโสในจังหวัดสุรินทร์

- การสืบทอดแนวคิดและวิถีปฏิบัติเรื่องความกตัญญูทวดเวท

ต่อพระพุทธศาสนา ตลอดระยะ ๑๗ วันของงานบุญแซนโชนตา พระสงฆ์มีบทบาทสำคัญคือทำหน้าที่สวดอุทิศบุญแก่ดวงวิญญาณที่เชื่อว่กำลังเดินทางกลับมายังโลกมนุษย์ การทำหน้าที่ของพระสงฆ์แสดงให้เห็นอิทธิพลของพุทธศาสนาต่อคนในสังคมว่า ถึงแม้จะเข้ามาภายหลังแต่ก็สามารถประสานกลมกลืนกับศาสนาผีที่ดำรงอยู่คู่สังคมมาก่อนอย่างแนบสนิท โดยมีความเชื่อเรื่อง “บุญและการอุทิศ” เป็นสิ่งเชื่อมร้อย

ในพื้นที่ดั้งเดิม ระหว่างวันแรม ๑ ค่ำ ถึง ๑๔ ค่ำ เดือน ๑๐ ทุกครอบครัว จะจัดเตรียมสำหรับอาหารคาวหวาน ขนม ข้าวต้ม และเครื่องปัจจัยไทยธรรมไปวัด เพื่อทำบุญตักบาตร ถือศีล ฟังเทศน์ (เรียกว่า กันชอง) และให้พระสงฆ์สวดอุทิศ บุญไปยังดวงวิญญาณ (เรียกว่า โชตदार) ในประเพณีแซนโฎนตาบูชาบรรพบุรุษ พิธีกรรมศักดิ์สิทธิ์ถูกกำหนดจัดหลังเที่ยงวัน การถวายภัตตาหารจึงถูกตัดออก เหลือเพียงถวายเครื่องปัจจัยไทยธรรมโดยมีผู้ว่าราชการจังหวัด ผู้บริหาร และผู้อาวุโสเป็น ตัวแทนนำถวาย ส่วนพิธีโชตदारหรือสวดอุทิศบุญแก่ดวงวิญญาณก็ยังคงสืบทอดไว้ เช่นเดิม ดังที่มีการนิมนต์พระสงฆ์ ๑๐ รูป มาสวดทักษิณานุประทานอุทิศบุญแด่ดวง วิญญาณเจ้าเมืองทุกปี การผลิตข้าวและนำเสนอพิธีกรรมโดยการปรับประยุกต์ให้ เหมาะสมกับกาลเทศะ และวัตถุประสงค์ของการจัดงานประเพณีที่เปลี่ยนไป แสดง ให้เห็นความพยายามของภาครัฐที่จะรักษาหัวใจของงานบุญดั้งเดิมให้คงอยู่ และ ใช้งานประเพณีทำหน้าที่ยึดโยงพุทธศาสนา ลูกหลานชาวสุรินทร์ และดวงวิญญาณ เจ้าเมืองไว้ด้วยกัน เหนือสิ่งอื่นใด การคงพิธีสงฆ์เอาไว้ ก็คือวิธีการหนึ่งในการขจัด ความกังวลของชาวเมืองที่ว่า ข้าวปลาอาหาร ขนมนมเนย ข้าวของเครื่องใช้ที่ตั้งใจ จัดเตรียมเพื่อเซ่นไหว้จะไม่ถึงดวงวิญญาณ ด้วยพระสงฆ์มีความหมายในฐานะเครื่อง ประกันความอบอุ่นใจ สบายใจ และให้ความเชื่อมั่นแก่ผู้คนมาแต่ครั้งโบราณกาล

ภาพที่ ๒ พิธีสงฆ์ในประเพณีแซนโฎนตาบูชาบรรพบุรุษ

๑.๒ มีการนำงานอัตลักษณ์ทางชาติพันธุ์มานำเสนอในงานประเพณีโดยเจ้าของกลุ่ม เมื่อประเพณีไม่ใช่พื้นที่เฉพาะของกลุ่มเขมร จึงมีการเปิดรับผู้คนและไม่มี การปิดกั้นวัฒนธรรมของกลุ่มต่างๆ ที่ร่วมจังหวัดเดียวกัน จึงพบว่า กลุ่มส่วย จากอำเภอ ท่าตูม ได้นำช้างจำนวน ๙ เชือก มานำขบวนทุกปี อีกทั้งยังได้เห็นชาวส่วยหลากหลาย กลุ่มที่กระจายตัวอยู่หลายอำเภอในจังหวัด นำเสนอลักษณะเครื่องแต่งกายประจำกลุ่ม ตนอย่างสวยงาม กลุ่มลาวมีการจัดสำหรับเครื่องเช่นโดยเน้นใช้ข้าวเหนียว และกับข้าว ที่ปรุงจากเนื้อวัว ซึ่งเป็นวิถีการกินในวัฒนธรรมตน บางปีก็ทำหุ่นจำลองนักร้องหมอลำ ซึ่งเป็นอัตลักษณ์บ่งบอกความเป็นกลุ่มตนเช่นกัน มาเต้นประกอบเพลงหมอลำบทรด สร้างความสนุกสนานแก่ขบวนตนและขบวนที่อยู่ก่อนหน้าและตามหลัง ส่วนกลุ่มจีนแม้ ไม่ปรากฏเป็นกลุ่มก้อนในขบวนแต่เด่นชัดเหมือนกลุ่มอื่นๆ (ยกเว้นผู้นำองค์กรภาครัฐ เอกชน และประชาชนที่ได้รับเชิญมาร่วมพิธีช่วงพิธีเซ่นไหว้) แต่อาหารที่รับรู้กันว่าเป็น อัตลักษณ์สุรินทร์ คือ “ผักกาดหวานตราสามฝั้” ที่มีชาวจีนสามัคยา-กรรยา เป็นผู้บุกเบิก พัฒนาการะบวนการผลิตจนมีชื่อเสียงเป็นจุดขายของจังหวัด ก็ได้รับเลือกมานำเสนอ ผ่านชุดเครื่องเช่น และเครื่องไหว้จุนโขนตาเช่นกัน หรือพบอาหารบางชนิดที่ครอบครัว ชาวจีนบางตระกูลขอนำมาร่วมด้วยทุกปี ส่วน กลุ่มเขมร นอกจากร่วมกันกับชาวเมือง สืบทอดพิธีกรรมศักดิ์สิทธิ์ทั้ง ๔ พิธีดังกล่าวยังเน้นสวมใส่ผ้าไหมพื้นเมือง เครื่องเงิน ไบราณ รวมทั้งนำศิลปะการละเล่นพื้นบ้าน อาหารในพิธีเช่นโขนตา และภาษาเขมร เขมรถิ่นไทยมาผลิตซ้ำในงานประเพณี นอกจากนี้ กลุ่มเขมร ลาว ส่วย ที่อาศัยอยู่ บริเวณทุ่งกุลาร้องไห้ ซึ่งเป็นพื้นที่ปลูกข้าวหอมมะลิ ๑๐๕ ที่คุณภาพดีที่สุทธระดับโลก ยังมีการนำเสนอวิถีวัฒนธรรมข้าวผ่านขบวนแห่อย่างสร้างสรรค์ สะท้อนความบริบูรณ์ ของอาหารการกินและย้ำความมีชื่อเสียงเรื่องข้าวหอมมะลิจังหวัดสุรินทร์เป็นอย่างดี

น่าสนใจว่า ทุกปีนอกจากทุกกลุ่มจะออกแบบขบวนแห่โดยการผลิตซ้ำอัตลักษณ์ กลุ่มตน และอัตลักษณ์สุรินทร์ที่สัมพันธ์กับคำขวัญประจำจังหวัดเป็นหลัก ยังเลือกสิ่งอื่น ที่กลุ่มเห็นว่าเป็นสิ่งที่ช่วยแยกความแตกต่างระหว่างตนกับกลุ่มอื่นมานำเสนอด้วย อาทิ เสื้อผ้า เครื่องแต่งกาย อาหารการกิน นอกจากนี้ ผู้วิจัยยังพบอีกว่าบางปีภาครัฐและ ชาวชุมชนต่างๆ ยังนำอัตลักษณ์ที่เป็นความภูมิใจร่วมของทุกคนที่ในฐานะเจ้าของพื้นที่ ที่เคยมีอาณาจักรขอมไบราณอันรุ่งเรืองมาก่อน จึงปรากฏการวาดปราสาทหินเป็นฉาก หลังปะรำพิธี และมีการนำภาพวาดปราสาท ป้ายไวนิลรูปปราสาท ปราสาทจำลอง

แกะด้วยโคมด้วยฝีมือประณีต มาประดับเป็นฉากบนรถ และถือในขบวนแห่อย่างสวยงาม

๒. บทบาทในการให้ความบันเทิง

นอกจากพิธีกรรมศักดิ์สิทธิ์ ผู้จัดงานได้เพิ่มเติมกิจกรรมอื่น ๆ เข้ามาเพื่อสร้างความบันเทิงแก่ผู้เข้าร่วมงาน และผู้ชม ดังนี้

๒.๑ ดนตรีพื้นบ้าน การขับร้อง และนาฏศิลป์พื้นบ้าน สุกัญญา สุจฉายา (๒๕๕๖: ๓๐๘) ได้แสดงทรรศนะว่า “สำหรับชาวบ้านในชนบทที่ยังยึดหลักจารีตประเพณี คติชนไม่ได้เป็นมรดกทางวัฒนธรรมเท่านั้น แต่เป็นส่วนหนึ่งของวิถีชีวิตในปัจจุบันด้วย” ซึ่งมรดกทางวัฒนธรรมเหล่านั้นปรากฏให้เห็นหลากหลายรูปแบบ หนึ่งในนั้นก็คือ “ดนตรี การเดินรำ และศิลปะการแสดง” หรือเรียกอีกอย่างว่า “ภูมิปัญญาด้านนันทนาการ” การละเล่นพื้นบ้านอาจแตกต่างกันไปตามแต่ละท้องถิ่น ทั้งท่วงทำนอง สำเนียงเพลง บทกลอนคำร้อง และภาษาที่ใช้ สำหรับจังหวัดสุรินทร์การละเล่นของกลุ่มชาวไทยเชื้อสายเขมรถือว่าโดดเด่นที่สุด เพราะชีวิตของผู้คนกับดนตรีอยู่คู่กันมาแต่ครั้งโบราณ ดังที่เจริญ กันตริม มโหรีพื้นบ้าน และการร่ายรำต่างๆ ได้ทำหน้าที่สร้างความสุขสนุกสนานและความบันเทิงเร้าใจแก่ชาวบ้านในช่วงเทศกาล/งานประเพณีมาโดยตลอด ในประเพณีแซนโถงตาบุงชาบรรพบุรุษก็เช่นเดียวกัน

จากการสังเกตบรรยากาศงาน พบว่าท่วงทำนองดนตรี ลีลาการรำ และการขับร้อง สามารถสร้างความบันเทิงแก่ผู้ร่วมในขบวน และผู้ชมนอกขบวนอย่างต่อเนื่อง ขบวนแห่ที่ภาครัฐจัดเพิ่มเข้ามา ทำให้การละเล่นพื้นบ้านสุรินทร์ได้ทำหน้าที่ โดยเฉพาะอย่างยิ่ง เมื่อรถขบวนแห่มาได้เชิญศิลปินพื้นบ้านที่มีชื่อเสียงที่สุดในแถบอีสานใต้ คือ น้ำผึ้ง เมืองสุรินทร์ มาขับร้องกันตรึมบรรยายประวัติความเป็นมาและความสำคัญของประเพณีแซนโถงตาบุง น้ำเสียงที่กังวานใส สามารถเรียกความสนใจจากผู้ชมทั้งภายในและภายนอกขบวน หรือปีที่มีการจัดประกวดการแสดงศิลปวัฒนธรรมพื้นบ้าน นอกจากนักแสดงจะได้ร่วมอนุรักษ์การละเล่นพื้นบ้านสุรินทร์ ทุกชุดการแสดงยังสร้างความสุนทรีย์ ทั้งแก่ผู้แสดง คณะกรรมการตัดสิน และผู้ชมงาน รวมถึงการบรรเลงเพลงมโหรีพื้นบ้านตลอดงานประเพณี ล้วนสร้างความสุขแก่ผู้ชม/ผู้ฟัง และตัวศิลปินเอง

ภาพที่ ๓ รอยยิ้มของนางรำในขบวนแห่ และความสุขของชาวบ้านเมื่อได้ร่วมรำกันตรึมในงานประเพณี

ในระหว่างการเก็บข้อมูลภาคสนาม ผู้วิจัยพบว่า ผู้สูงอายุที่เป็นนักดนตรีพื้นบ้าน บางท่านต้องแบกเครื่องดนตรีที่น้ำหนักมากและเดินเท้าด้วยระยะทางที่ยาวไกล แต่สิ่งที่ปรากฏคือ ทุกคนต่างทำหน้าที่ด้วยสีหน้ายิ้มแย้มแจ่มใสจนกระทั่งกิจกรรมสำเร็จลุล่วง และถึงแม้ว่าในปี พ.ศ. ๒๕๕๘ ภาครัฐได้ปรับกิจกรรมเพื่อถนอมสุขภาพ นักดนตรีอาวุโส โดยเพิ่มการบรรเลงมโหรีหน้าปะรำพิธี และเชิญเฉพาะนักดนตรีสูงอายุมาบรรเลงรอบขบวนแห่ที่จะเดินทางมาถึง แต่กลับพบว่ามีจำนวนไม่น้อยยังคงไปร่วมบรรเลงดนตรีในขบวนกับลูกหลานเยาวชน ภาพเช่นนี้สะท้อนให้เห็นการใช้หัวใจในการทำหน้าที่ของศิลปินสูงวัยค่อนข้างชัดเจน

๒.๒ กิจกรรมที่ได้รับเลือกมานำเสนอใหม่ในแต่ละปี ยกตัวอย่าง ปี พ.ศ. ๒๕๕๙ ผู้จัดงานได้เพิ่มกิจกรรมใหม่ ๒ อย่าง ได้แก่ การแข่งขันขุดมะพร้าว และการแสดงนาฏยมวยไทยของเยาวชนจากโรงเรียนตำรวจตระเวนชายแดนของจังหวัดสุรินทร์ ทั้งสองกิจกรรมนับเป็นสีสันของงาน เพราะสามารถสร้างความสนุกสนาน และเสียงหัวเราะให้ทั้งผู้แข่งขัน คณะกรรมการ ผู้ชม และพิธีกรบนเวที

การแข่งขันขุดมะพร้าวแบบโบราณ ทั้งในรุ่นเยาวชน (เด็กนักเรียน) และรุ่นประชาชน ความสนุกสนานเริ่มตั้งแต่ลีลาท่าทางการขุด เท่าที่สังเกตส่วนใหญ่ผู้แข่งขันรุ่นประชาชนจะเน้นความสนุกสนานมากกว่าสนใจปริมาณมะพร้าวที่ขุดได้ ถึงแม้มีการบอชู้ดว่า ผู้ที่ขุดเนื้อมะพร้าวออกมาได้มากที่สุดภายในเวลา ๕ นาทีถือเป็นผู้ชนะก็ตาม จากการสังเกตยังพบว่า ชาวต่างชาติที่ไม่เคยเห็นวัฒนธรรมเช่นนี้ก็หัวเราะไปกับท่าทางของผู้เข้าแข่งขัน บางคนจึงอุปการณ์ประกอบและลีลาท่าขุดมะพร้าวของคนไทยแบบไม่กะพริบตา บางคนขอถ่ายภาพกระต่ายขุดมะพร้าวเป็นที่ระลึกหลังการแข่งขันสิ้นสุดลง หรือความน่ารักของเด็ก ๆ จากโรงเรียนตำรวจตระเวนชายแดนของจังหวัดสุรินทร์ ที่ได้แสดงการออกกำลังกายผ่านนาฏยมวยไทย ความอึกเหิมของท่วงท่า ทำนองดนตรีที่สนุกสนานเร้าใจ ทำให้ผู้ชมหลายคนต้องออกท่าทางตามไปด้วย ส่วนกิจกรรมฟ้อนน้องรำกันตรึมน้ำผึ้ง เมืองสุรินทร์ เป็นผู้ที่นำเล่นกิจกรรมก็สามารถสร้างความสนุกสนานทั้งต่อตัวพี่ ๆ ที่เป็นผู้สอน และน้อง ๆ ที่มาร่วมเป็นนางรำฝึกหัด เห็นได้ชัดเจนว่า กิจกรรมเริ่มต้นด้วยความเขินอาย เพราะบางคนได้รับการโหวตโดยการกลั่นแกล้งจากเพื่อน ๆ แต่วิธีการขบร้องเชิญชวน และชมน้อง ๆ เยาวชนผ่านท่วงทำนองเพลงของศิลปิน สามารถสร้างความมั่นใจ สร้างความผ่อนคลาย และทำให้ผู้ร่วมกิจกรรมแสดงออกอย่างเป็นธรรมชาติโดยไม่เคอะเขินในที่สุด

ภาพที่ ๔ กิจกรรมฟ้อนน้องรำกันตรึม การแข่งขันขุดมะพร้าว และกิจกรรมการ
แสดงนาฏยมวยไทย

๒.๓ ความบันเทิงช่วงพิธี “จะกันเจอไถนตา” ความสุขอย่างหนึ่งที่เกิดขึ้นแก่ผู้ร่วมงานบุญ/ประเพณีแซนไถนตา ทั้ง ๒ พื้นที่ ช่วงพิธีศักดิ์สิทธิ์ คือการได้แย่งอาหารที่อุทิศแก่ดวงวิญญาณร่วมกัน เรียกว่า “จะกันเจอไถนตา” (เทกระเขยยาตา) แต่ทั้งนี้ความสนุกสนานที่พบเฉพาะในงานประเพณีแซนไถนตาบุชาวบรรพบุรุษ คือชาวเมืองได้นำแป้ง เครื่องหอม มาทาให้กัน ในพื้นที่ดั้งเดิม นอกจากสำหรับอาหารคาวหวาน เครื่องดื่ม และเสื้อผ้าเครื่องประดับที่ลูกหลานต้องจัดเตรียมไว้ให้ดวงวิญญาณผลัดเปลี่ยนกันไปพึ่งพิงศพธรรม ทุกบ้านยังต้องเตรียมเครื่องหอม หรือเครื่องประทีนผิวมาในชุดเครื่องเช่นด้วย ในพื้นที่ใหม่ ผู้จัดการงานยังคงสืบทอดไวเช่นนั้น แต่ความน่าสนใจ คือหลังจากทุกคนแย่งอาหารกันแล้ว ระยะหลังพบว่ามีเด็ก ๆ และชาวบ้านบางกลุ่มได้นำเครื่องหอมจากชุดเครื่องเช่นมาทาหน้าให้กันจนมอมแมม กลายเป็นภาพคนเฒ่าคนแก่ ลูกเด็กเล็กแดงมีแป้งเประอะตั้งแต่ใบหน้าถึงเนื้อตัว และมีสีหน้ายิ้มแย้มมีความสุข

ภาพที่ ๕ เสริจสิ้นพิธี “จะกันเจอไถนตา” ทั้งเด็กและผู้ใหญ่ต่างประแป้งให้กันอย่างสนุกสนาน

องค์การบริหารส่วนจังหวัดสุรินทร์ พยายามสืบสานพิธีศักดิ์สิทธิ์ของงาน บุญแสนภูวนตาเดิม ขณะเดียวกันก็ออกแบบประเพณีให้อยู่ใหญ่อยู่สงการ โดยเพิ่ม นิทรรศการ ขบวนแห่ การแสดง/ประกวดการละเล่นพื้นบ้าน ทั้งได้มีการเผยแพร่ ข่าวสารการจัดงานผ่านสื่อมวลชนแขนงต่างๆ รูปแบบกิจกรรมดังกล่าวช่วยย้ำให้เห็นว่า ประเพณีแสนภูวนตาบูชาบรรพบุรุษ ได้ดำรงรักษาวินัยธรรมดั้งเดิม คือเป็นพื้นที่ เช่นไหว้ดวงวิญญาณบรรพชน ตอบแทนคนเป็น และทำนุบำรุงพระพุทธศาสนา โดยจัดให้ประชาชนได้แสดงออกร่วมกัน แต่ทั้งนี้ก็ได้เพิ่มกิจกรรมเพื่อรับมิตการเป็น แหล่งท่องเที่ยว ดึง “คน” และ “เงิน” เข้าสู่จังหวัดด้วย

๓. บทบาทในการเป็นแหล่งท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมประจำเดือนสิบของจังหวัดสุรินทร์ หัวหน้าฝ่ายประชาสัมพันธ์และการท่องเที่ยว องค์การบริหารส่วนจังหวัดสุรินทร์ กล่าวว่า นอกเหนือจากที่อบจ.ต้องการอนุรักษ์และสืบสานวัฒนธรรมอันดีของสุรินทร์แล้ว ยังหวังให้กลายเป็นกิจกรรมที่สามารถส่งเสริมการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมที่สำคัญของจังหวัดสุรินทร์ในอนาคตด้วย (เพียง นิจิตต์โล, สัมภาษณ์, ๒ กันยายน ๒๕๕๗) เหตุนี้ประเพณีแสนภูวนตาบูชาบรรพบุรุษ จึงได้รับการสร้างสรรค์และจัดวางรูปแบบให้มีลักษณะเหมือนงานเทศกาลทางวัฒนธรรมที่ไม่ได้มีเฉพาะพิธีศักดิ์สิทธิ์ที่สืบทอดตามแบบดั้งเดิม แต่ได้เพิ่มเติมกิจกรรมรื่นเริง และสาระความรู้อื่นๆ โดยเฉพาะอย่างยิ่งการเลือกนำอัตลักษณ์ทางชาติพันธุ์บางอย่างมาผลิตซ้ำในพื้นที่ประเพณี

กระแสโลกาภิวัตน์ช่วงคริสต์ศตวรรษที่ ๒๐ ทำให้แต่ละประเทศพยายามสร้างอัตลักษณ์ทางวัฒนธรรมของตนขึ้นมาเพื่อสถาปนาความเป็นชาตินิยมแก่ประเทศของตน ทั้งยังเป็นการตอบโต้อิทธิพลทางวัฒนธรรมของประเทศเจ้าอาณานิคมหรือประเทศที่มีพลังทางวัฒนธรรม ต่อมาจึงได้มีการนำเอาทุนทางประวัติศาสตร์ สังคม วัฒนธรรม และประเพณีในฐานะอัตลักษณ์ของประเทศมาทำให้กลายเป็นส่วนหนึ่งของนโยบายการท่องเที่ยว พร้อมใช้อัตลักษณ์ทางวัฒนธรรมของตนเองเป็นประหนึ่งตราสินค้าเพื่อส่งเสริมการท่องเที่ยว (บุญยสฤษฎ์ อนุเกศข, ๒๕๕๘: ๑๕) การนำเอาทุนทางประวัติศาสตร์ สังคม วัฒนธรรม และประเพณี หรือ เรียกอีกอย่างหนึ่งว่า “ทุนทางวัฒนธรรม” (Cultural Capital) ที่มีอยู่พื้นที่นั้น ๆ มาให้นักท่องเที่ยวได้ชื่นชมอย่างใกล้ชิด ปัจจุบันรู้จักกันดีในชื่อว่า “การท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม”

รูปแบบกิจกรรมการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมมีความแตกต่างหลากหลายตามลักษณะเฉพาะของทุน ได้แก่ การท่องเที่ยวเชิงชาติพันธุ์ การท่องเที่ยวเชิงมรดกทางวัฒนธรรมหรือการท่องเที่ยวเชิงประวัติศาสตร์ การท่องเที่ยวเชิงเกษตร การท่องเที่ยวเชิงอาหาร การท่องเที่ยวในตัวเมือง การท่องเที่ยวเชิงศาสนาและการท่องเที่ยวเชิงจิตวิญญาณกับการท่องเที่ยวเชิงแสงบุญ การท่องเที่ยวเชิงสุขภาพ การท่องเที่ยวเชิงเทศกาล และการท่องเที่ยวด้านมรดก (บุญยสฤษฎ์ อเนกสุข, ๒๕๕๘: ๑๗-๓๒) ประเพณีแห่ขบวนโขนตาบาชบรพบุรุษ จังหวัดสุรินทร์ อาจเรียกว่าเป็นงานเทศกาลท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมรูปแบบผสม เพราะเป็นการประยุกต์จำลองการท่องเที่ยวเชิงชาติพันธุ์เชิงมรดกทางวัฒนธรรม เชิงประวัติศาสตร์ เชิงอาหาร เชิงศาสนาและเชิงจิตวิญญาณมาผสมผสานเพื่อตอบสนองนักท่องเที่ยว

ในยุคปัจจุบัน เมื่อกระแสความนิยมการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมเพิ่มมากขึ้น ได้ส่งผลให้หน่วยงานภาครัฐหลายๆ แห่งร่วมมือกับภาคประชาชน คัดเลือก “ทุนทางวัฒนธรรม” ที่มีอยู่แล้วในชุมชนมานำเสนอ และทำให้เป็นงานเทศกาลท่องเที่ยวลักษณะดังกล่าวอยู่ตลอดเวลา และงานบุญแห่ขบวนโขนตาบาชบรพบุรุษ ที่ไม่เคยได้รับเลือกมานำเสนอในพื้นที่สาธารณะ เพื่อรับใช้รัฐ และรับใช้บริบทการท่องเที่ยวมาก่อน ก็ได้เข้าสู่กระบวนการออกแบบให้เป็นงานเทศกาลท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมไปพร้อมกัน แม้จะไม่ได้ชัดเจนนักในช่วง ๕ ปีแรก แต่ระยะ ๕ ปีหลังมีความชัดเจนมากขึ้น และวิธีการที่ภาครัฐพยายามทำให้ประเพณีแห่ขบวนโขนตาบาชบรพบุรุษ เป็นพื้นที่แสดงอัตลักษณ์ทางวัฒนธรรมของกลุ่มชาติพันธุ์ต่างๆ และของจังหวัด เพื่อให้นักท่องเที่ยวได้เข้ามาสัมผัสอย่างใกล้ชิด ประกอบด้วย

๓.๑ การกำหนดให้ผู้ร่วมงานแต่งกายด้วย “ผ้าไหมพื้นเมือง” ผ้าไหมพื้นเมือง และ “ปะเก้อม” (เครื่องประดับเงิน) เป็น “ภูมิปัญญาด้านหัตถกรรม” เพราะเป็นองค์ความรู้และความสามารถในการเลือกสรรวัสดุ การสร้างสรรค์เชิงศิลปะ และกระบวนการประดิษฐ์งานหัตถกรรม และสิ่งประดิษฐ์ต่างๆ (สุกัญญา สุจฉายา, ๒๕๕๖: ๓๐๗) เป็นมรดกตกทอดของกลุ่มชาติพันธุ์เขมร และเป็นความภูมิใจร่วมของชาวสุรินทร์

ทุกปีชาวสุรินทร์พร้อมใจกันสวมใส่ผ้าไหมพื้นเมือง และเครื่องประดับเงินมาร่วมงาน ส่วนหนึ่งอาจเป็นเพราะมีการระบุชัดในกำหนดการ แต่ก็มีปฏิเสธไม่ได้ว่า

ผ้าไหมกับงานบุญเป็นสิ่งคู่กัน และเป็นวิถีปฏิบัติที่ฝังลึกอยู่ในจิตใจของชาวสุรินทร์ อยู่แล้ว และคำสัมภาษณ์ตัวแทนคณาจารย์จากโรงเรียนอนุบาลสุรินทร์ว่า “ทางโรงเรียนก็มีความตั้งใจจะร่วมสืบสานอยู่แล้ว เพราะปกติทางโรงเรียนก็ได้กำหนดให้เด็กๆ ใส่ผ้าพื้นเมืองมาโรงเรียน เพราะฉะนั้นในการมาร่วมในงาน การหาชุดพื้นเมือง มาใส่จึงไม่ใช่ปัญหา และภูมิใจที่สามารถนำเสนอสมบัติปูย่าตาายามาแสดงให้คนอื่นๆ ที่ไม่ใช่คนสุรินทร์ได้เห็นความงดงามของผ้าพื้นเมืองสุรินทร์ ทั้งซำปาวด สไบ โสร่ง...” (ทวีศักดิ์ รัฐสมุทร, สัมภาษณ์, ๒๑ กันยายน ๒๕๕๗) ช่วยยืนยันถึงความตั้งใจของชาวเมือง ที่จะสวมใส่ผ้าไหมพื้นเมืองมาร่วมงาน แม้จะไม่มีข้อกำหนดหรือบังคับก็ตาม

ภาพที่ ๖ เด็กๆ จากโรงเรียนอนุบาลสุรินทร์ และโรงเรียนบ้านดงมัน
นุ่งผ้าพื้นเมืองร่วมในขบวนแห่

ช่วงปี พ.ศ. ๒๕๕๗-๒๕๕๙ พบว่ามีนิสิตนักศึกษาที่มีใจอนุรักษ์ได้รวมกลุ่ม และพร้อมใจกันนุ่งผ้าไหม ใส่โสร่ง หัวตะกร้าหมาก เทียวขมงาน สีนํ้าย้มแยมแจ่มใส สร้างจุดเด่น จุดสนใจแก่ผู้คน และสื่อมวลชน ปราบฏกการณ์เช่นนั้นนอกจากจะสร้างบรรยากาศการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม ยังเป็นสื่อแสดงให้คนนอกเห็นความมีใจอนุรักษ์ ของเยาวชนรุ่นใหม่ในจังหวัด และเป็นการเชิญชวนให้นักท่องเที่ยวได้เข้ามาพูดคุย แลกเปลี่ยน และเข้ามาสัมผัสผืนความงดงามของผ้าไหมพื้นเมืองสุรินทร์อย่างใกล้ชิดยิ่งขึ้น

ภาพที่ ๗ นิสิตนักศึกษาเข้าร่วมตัวกันใส่ผ้าพื้นเมืองเดินชมงาน และเก็บเกี่ยวความรู้
ทางวัฒนธรรม

๓.๒ การใช้งานประเพณีเป็นที่รวมศิลปพื้นบ้านด้านดนตรี การขับร้อง และระบำรำฟ้อน การละเล่นพื้นบ้าน เป็นอัตลักษณ์หนึ่งของจังหวัดที่ได้รับเลือกสรร มาผลิตซ้ำไว้ในงานให้ประชาชนร่วมกันสืบสาน ผ่านกิจกรรม ๓ ส่วน ส่วนแรก การประกวดการแสดงศิลปวัฒนธรรมพื้นบ้านของจังหวัดสุรินทร์ ส่วนที่สอง ขบวนแห่รอบเมือง และส่วนสุดท้าย การแสดงทั้งก่อนเข้าสู่พิธีเช่นไหว้ดวงวิญญาณ และขณะประกอบพิธีกรรม

กันตรึม เจรียง มโหรี และการรำรำพื้นบ้านเขมร เช่น เรือมประจุมเบ็ดต์ เรือมอัปสรา เรือมตำเรยซอ รำอวยพรต่างๆ ฯลฯ หรือ การแสดงที่ประดิษฐ์ขึ้นมา เพื่อประเพณีนี้โดยเฉพาะที่ชื่อ “เรือมบวงสรวงแซนโผนตา” ล้วนเป็นความทรงจำและความภาคภูมิใจร่วมของคนสุรินทร์ โดยเฉพาะกันตรึมและเจรียง (ดนตรีพื้นบ้านและการขับร้อง) ที่ถือกำเนิดยาวนานและได้รับการสืบสานให้คงอยู่จวบจนปัจจุบัน ซึ่งภาครัฐมักเลือกมาแสดงในเทศกาล/งานประเพณีระดับจังหวัดให้นักท่องเที่ยวได้ชมเรื่อยมา

ทุกปีชาวสุรินทร์และนักท่องเที่ยวได้ใกล้ชิด และชมการแสดงจากศิลปินพื้นบ้านที่มีชื่อเสียงระดับจังหวัด และระดับภาคอีสานตอนใต้ เช่น ศิลปินกัณทรินน้ำผึ้ง เมืองสุรินทร์ (สำรวย ตีสัม) ศิลปินเจริญไทยรุ่ง (บุญคง นนทสอน) และศิลปินเจริญสมหวัง (สมหวัง ภูเงินงาม) พร้อมคณะจากชมรมเจริญเบรินสุรินทร์ หรือนักดนตรีพื้นบ้านระดับชั้นครูอย่างครูเผย สีสวาท ในวัยล่วง ๘๐ ปี และคณะมโหรีอีสานบ้านระไซร์ ศิลปินพื้นบ้านเหล่านี้หากไม่ได้รับเชิญไปแสดงในชุมชนต่าง ๆ ก็ยากที่ชาวบ้านจะได้พบเห็นหรือเสพผลงาน แต่ผู้จัดงานสามารถเชิญทุกคนมาร่วมตัวกันเพื่อขับร้อง ร่ายรำ และบรรเลงเพลงขับกล่อมดวงวิญญาณเจ้าเมือง และผู้ร่วมงานทุกปี เหตุนี้จึงกล่าวได้ว่า เป็นความโชคดีที่ชาวสุรินทร์ และนักท่องเที่ยวจะได้รับฟังและรับชม ศิลปะบันเทิงที่มีความไพเราะ และหาฟังยากในงานประเพณีแซนโผินตาบวบบรรพบุรุษ

ภาพที่ ๘ การละเล่นพื้นบ้านสุรินทร์เพื่อสร้างความบันเทิง ขณะประกอบพิธี
และเวทีการประกวด

ภาพที่ ๙ การละเล่นพื้นบ้านสุรินทร์เพื่อสร้างความบันเทิงในขบวนแห่

๓.๓ การนำช้างมาร่วมขบวนแห่โดยโยงใยสัมพันธ์กับวีรกรรมเจ้าเมือง

ช้าง เป็นอัตลักษณ์จังหวัด และเป็น “ทุนทางวัฒนธรรม” ที่ภาครัฐเลือกนำมาใช้เพื่อดึงดูดนักท่องเที่ยว และสร้างมูลค่าเป็น “เม็ดเงิน” จำนวนมหาศาลสู่จังหวัดมาโดยตลอด ในรอบหนึ่งปีมีเทศกาลหรืองานประเพณีที่เกี่ยวข้องกับช้างมากมาย ทั้งที่จัดระดับตำบล (กะโป) ระดับอำเภอ (ท่าตูม) และระดับจังหวัด ได้แก่ “มหัศจรรย์งานช้างสุรินทร์” “งานบวชนาคช้าง” “งานแต่งงานบนหลังช้าง (ชัตเต)” และ “งานวันช้างไทย” กระทั่งปี พ.ศ. ๒๕๕๐ ช้างก็ได้เข้ามามีบทบาทเพิ่มในประเพณีแห่นาตามขบวนขบวนบูรพบุรุษ

ตลอด ๑๐ ปีที่มีการจัดงาน ได้มีการคัดเลือกช้างจำนวน ๙ เชือก มานำขบวนแห่เครื่องแห่นาตามขบวนขบวนแห่เครื่องจันทนา และขบวนขบวนกันไปทำบุญช้างในงานประเพณีนี้จึงมีความพิเศษ เพราะไม่ได้ทำหน้าที่สะท้อนความเชื่อและวิถีชีวิตของกลุ่มชาติพันธุ์กวยเลี้ยวช้าง อำเภوتاตูมเท่านั้น แต่ได้ต่อยอดประวัติศาสตร์ที่ผูกโยงกับเรื่องราวของพระยาสุรินทรภักดีศรีณรงค์จางวาง (เชียงปุม) เจ้าเมืองประทายสมันต์ (เมืองสุรินทร์) และกลุ่มผู้นำชุมชนสมัยอื่น ๆ เช่น พระสังฆะบุรีศรีนครอัจจะ (เชียงชะ) เจ้าเมืองสังฆะ พระศรีนครเตา (เชียงสี หรือตากะอาม) เจ้าเมืองรัตนบุรี พระไกรภักดีศรีนครลำดวน (ตากะจะ) เจ้าเมืองขุขันธ์ ฯลฯ ในยุคก่อร่างสร้างเมือง ช้างจึงเป็นความภูมิใจร่วมของกลุ่มชาติพันธุ์ และเป็นความทรงจำของคนทั้งจังหวัด ขณะเดียวกันก็ทำหน้าที่ประกาศเกียรติยศแก่เจ้าเมืองไปพร้อมกัน

ดังนั้น สิ่งที่น่าทึ่งยิ่งมีโอกาสได้เห็นในพื้นที่จัดงานประเพณีแห่นาตามขบวนขบวนบูรพบุรุษโดยไม่ต้องเดินทางเข้าไปยังหมู่บ้านช้าง เช่น การจำลองวัฒนธรรม

การเลี้ยงช้าง เลือฝ้าเครื่องแต่งกายของกลุ่มส่วยเลี้ยงช้าง วิธีการคล้องช้าง อุปกรณ์คล้องช้าง เป็นต้น หากมองผลในเชิงบวก การเลือกนำช้างมาเป็นส่วนหนึ่งของงานนับเป็นวิธีการที่ภาครัฐและชุมชนเจ้าของช้างสามารถใช้ประชาสัมพันธ์หมู่บ้านช้างให้เป็นที่รู้จักทางหนึ่ง เพราะความสนใจของช้างสามารถดึงดูดใจหรือสร้างความปรารถนาให้นักท่องเที่ยวอยากเดินทางไปชมวิถีชีวิตชาวส่วย และวัฒนธรรมการเลี้ยงช้างในแหล่งท่องเที่ยวจริงในโอกาสต่อไปได้

๓.๔ การคัสตรอาหารพื้นเมืองในพิธีกรรมมาแนะนำเสนอในรูปแบบ

นิทรรศการ “นิทรรศการมีชีวิต” ได้รับการจัดขึ้นมาเพื่อทำหน้าที่ตอกย้ำ “ภูมิปัญญาด้านอาหารการกิน” ของกลุ่มชาวไทยเชื้อสายเขมรและชาวสุรินทร์ โดยเฉพาะอย่างยิ่งประเภทขนม และข้าวต้มพื้นเมืองในพิธีกรรม ได้รับเลือกเป็น “ทุนทางวัฒนธรรม” อย่างหนึ่งในพื้นที่จัดงาน นักท่องเที่ยวจึงได้รับความรู้ภาคทฤษฎีเกี่ยวกับอาหารผ่านนิทรรศการและการจัดแสดงของจริง ขณะเดียวกันยังได้ฝึกปฏิบัติและเรียนรู้ความสำคัญของอาหารที่สัมพันธ์กับวิถีชีวิต พิธีกรรม และความเชื่อของชาวสุรินทร์ไปพร้อมกัน

ภาพที่ ๑๐ นักเรียน/ชาวบ้านสาธิตทำขนมพื้นเมือง
นิทรรศการและการจัดแสดงขนม-ข้าวต้มในพิธีแซน

ภาพที่ ๑๑ นักศึกษาจากสถาบันต่างๆ รวมตัวกันมาเที่ยวชมงาน และเก็บเกี่ยวความรู้ทางวัฒนธรรม

ขนม-ข้าวต้มพื้นเมืองในพิธีกรรม คือหนึ่งสิ่งทีกลุ่มชาวไทยเชื้อสายเขมรใช้ บ่งบอกอัตลักษณ์กลุ่ม หลายชนิดกลายเป็นสิ่งที่ทำให้ “คนนอก” รู้จักและจดจำความเป็นสุรินทร์ไปด้วย การที่อาหารพื้นเมืองในพิธีกรรมและงานบุญได้รับเลือกมาผลิตซ้ำ สะท้อนให้เห็นว่า ในแง่บวกการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมช่วยให้เกิดกระบวนการสร้างความเข้มแข็งของชุมชนในการฟื้นฟูอัตลักษณ์ของท้องถิ่น (บุญสฤษฎ์ อเนกสุข, ๒๕๕๘: ๑๗) โดยการที่ภาครัฐเชิญ “คนใน” ในฐานะเจ้าของมรดกภูมิปัญญาเข้ามา มีส่วนร่วมในกิจกรรมทางวัฒนธรรมอย่างเต็มที่ และจากการสัมภาษณ์คณะครู นักเรียน ชาวบ้าน ผู้ที่มาชม และชิมอาหารในชุมชนนครการ ต่างกล่าวความรู้สึกไปในทางเดียวกันว่า ดีใจที่ได้เป็นส่วนหนึ่งของงานประเพณี และภูมิใจที่ได้ช่วยรักษามรดกภูมิปัญญาของปู่ย่าตายายไว้ ส่วนผู้ที่ต้องทำรายงานส่ง ส่วนใหญ่เห็นว่าได้รับความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับประเพณีแขนงนี้ตามากขึ้น อีกทั้งนิทรรศการยังช่วยให้เข้าใจและจดบันทึกข้อมูลได้อย่างถูกต้อง นอกเหนือจากการอัดเสียงสัมภาษณ์

บุญสฤษฎ์ อเนกสุข (สัมภาษณ์ ๙ กุมภาพันธ์ ๒๕๖๐) ได้กล่าวถึงปรากฏการณ์ ความทับซ้อนระหว่างความเป็นพื้นที่อนุรักษ์และพื้นที่ท่องเที่ยวในเทศกาลหรืองานประเพณีหนึ่งๆว่า เมื่อพื้นที่ (space) ซ้อนทับกันระหว่างการอนุรักษ์ความดั้งเดิม (authentic) ของชาติพันธุ์ไม่เอื้อให้ทำหน้าที่ (function) ตอบสนองกับโลกปัจจุบัน การท่องเที่ยวจึงกลายเป็นกลไกเอื้อให้เกิดกิจกรรมผลิตซ้ำอัตลักษณ์กลุ่มขึ้น ผ่านการมีส่วนร่วมของหลายภาคส่วนที่เป็นนานาชาติพันธุ์ ดังนั้นจึงอาจกล่าวได้ว่า **พื้นที่นี้เป็นขุมทางของการแสดงออกอัตลักษณ์ทางชาติพันธุ์เพื่อการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม**

เหตุนี้ พิธีกรรมศักดิ์สิทธิ์ ผ้าไหมพื้นเมือง เครื่องประดับ ดนตรีพื้นบ้าน อาหารพื้นเมือง และวัฒนธรรมช่าง ในปัจจุบันจึงให้คุณค่าทั้งด้านความรู้สึก ขณะเดียวกันก็สร้างมูลค่าทางเศรษฐกิจในบริบทของการท่องเที่ยวแก่จังหวัด ช่วงที่มีการจัดงานอีกด้วย

๔. บทบาทในการเป็นพื้นที่แลกเปลี่ยนเรียนรู้วัฒนธรรมและเป็นกระบวนการขัดเกลาทางสังคม

“งานบุญแซนโผนตา” ถือเป็นแหล่งเรียนรู้ระเบียบแบบแผน ขั้นตอนพิธี และวิถีปฏิบัติของบรรพชน อนุชนรุ่นหลังได้ใช้กิจกรรมตั้งแต่เริ่มต้นจนถึงงานบุญ เป็นเครื่องมือปลูกฝังคุณธรรมแก่ลูกหลาน ทั้งเรื่องความกตัญญูต่เวทีต่อผู้ที่มีชีวิตและผู้ล่วงลับไป การให้และเสียสละ การแสดงความรักและสมัครสมานสามัคคีภายในครอบครัว ภายชุมชน และระหว่างชุมชน ฯลฯ คุณธรรมเหล่านี้ล้วนมีเป้าหมายเพื่อการใช้ชีวิตอยู่ร่วมกับสรรพสิ่งอย่างมีความสุข เป็นส่วนหนึ่งของ “กระบวนการขัดเกลาทางสังคม” กล่าวคือ “เป็นการปลูกฝังบรรทัดฐานของกลุ่มให้เกิดขึ้นในตัวบุคคลซึ่งเป็นสมาชิกของสังคม เพื่อให้เขาสามารถอยู่ร่วมกันและทำงานร่วมกับผู้อื่นในสังคมได้ด้วยดี (ณรงค์ เลื่องประชา อ่างใน อับดุลลอฮ์มาลีก หมัดหะเร, ๒๕๕๖: ๗)

ในบริบทของประเพณีแซนโผนตาบุชาบรรพบุรุษ ยังคงเป็นไปเช่นนั้น ภาครัฐได้ใช้งานประเพณีเป็นกลไกในการทำให้ประชาชนโดยเฉพาะเด็ก และเยาวชนได้ซึมซับและเรียนรู้คุณค่า กฎเกณฑ์ และระเบียบแบบแผนของกลุ่ม รวมทั้งได้พัฒนาบุคลิกภาพ ความคิด จิตใจของผู้คน ดังนี้

๔.๑ พิธีกรรมศักดิ์สิทธิ์: พื้นที่แลกเปลี่ยนเรียนรู้เกี่ยวกับประเพณีแซนโผนตา
การที่ผู้จัดงานพยายามรักษาและสืบทอดพิธี “จูน แซน โซด จะ” ที่เป็นหัวใจของงานบุญแซนโผนตาในบริบทพื้นที่ดั้งเดิมไว้ แสดงให้เห็นว่าภาครัฐเข้าถึงและเข้าใจ “สาร” บางอย่างที่บรรพชนซ่อนไว้ในงานบุญ และเลือกสรรมาสืบทอดและผลิตซ้ำอย่างตรงจุด ทั้งยังใช้เป็นเครื่องมือกระตุ้นเตือนและปลูกฝังคุณธรรมแก่ชาวเมืองโดยระบุดัดเป็นวัตถุประสงค์การจัดงาน

“สาร” ที่ซ่อนอยู่ในพิธีกรรมย่อย ล้วนเป็นคำสอนสำคัญที่ผู้คนในอดีตต้องการบอกลูกหลานว่า การจะมีชีวิตอยู่ในสังคมได้อย่างสงบสุขคนเราต้องลด ละ เลิก

ความตระหนี่ในใจ เรียนรู้ที่จะเป็นผู้ที่ให้ตอบแก่ผู้ที่ให้เรามาก่อน ไม่ว่าจะเป็นการให้แก่ผู้ที่เราจำเป็นต้องไม่ได้ อย่างดวงวิญญาณผู้ล่วงลับ ด้วยการสละกำลังกาย กำลังทรัพย์ ตรียม สำหรับอาหารอย่างดีเพื่อประกอบพิธีเซ่นไหว้ แม้สิ่งตอบแทนไม่ได้มาในรูปทรัพย์สินเงินทอง แต่ก็ได้รับความสุขทางใจ การให้แก่เพื่อนมนุษย์ด้วยกัน ผ่านพิธี “จุนโชนตา” พรจากผู้หลักผู้ใหญ่ เคารพนับถือ ย่อมเป็นความสุขและสิริมงคลหนึ่งแก่ชีวิตมนุษย์ รวมทั้งการร่วมรับอานิสงส์แห่งบุญจากการทำนุบำรุงพระพุทธศาสนาผ่านการทำสังฆทาน

นอกจากพิธีกรรมศักดิ์สิทธิ์ จะเป็นพื้นที่ให้ผู้คนได้แสดงสำนึกในบุญคุณผู้อาวุโส บรรพบุรุษผู้ล่วงลับ และตอบแทนพระพุทธศาสนาอย่างเป็นรูปธรรม พิธีกรรมยังเป็นพื้นที่ความรู้ที่มี **ผู้สูงอายุ**คอยทำหน้าที่เสมือนครูผู้ถ่ายทอดหลักวิชา และอธิบายความสำคัญของประเพณีพิธีกรรมที่มีมาแต่โบราณนี้แก่ผู้ที่สนใจเรียนรู้ เท่าที่สังเกตพบว่า ทุกปีมีผู้สูงอายุทั้งชาย-หญิงจากชุมชนต่าง ๆ เข้าร่วมกิจกรรมเป็นจำนวนมาก การได้รับมอบหมายให้ดูแลชุดเครื่องเซ่น และประกอบพิธีบนขบวนรถ นอกจากทำให้พิธีจำลองบรรณมีความศักดิ์สิทธิ์ สมจริง เมื่อการแห่เสร็จสิ้นคนเหล่านี้ยังได้ทำหน้าที่ถ่ายทอดวัฒนธรรมโบราณนี้แก่เยาวชนและผู้สนใจอีกด้วย ดังปรากฏว่า มีนักเรียน นิสิต นักศึกษาจากสถาบันต่างๆ และผู้สื่อข่าวขอสัมภาษณ์หลังขบวนแห่เสร็จสิ้นทุกปี

ภาพที่ ๑๒ ผู้สูงอายุในขบวนแห่

กรณีขบวนแห่ของวัดอมรินทราราม บ้านตาเตียว ตำบลตาเบา อำเภอปราสาท ได้รับรางวัลขบวนแห่ชนะเลิศ และรองชนะเลิศ ในปี พ.ศ. ๒๕๕๖ และ พ.ศ. ๒๕๕๗ ตามลำดับ จุดเด่นของขบวนนี้ คือมีการจัดตกแต่งขบวนอย่างสวยงาม และพยายามรักษาอัตลักษณ์ของงานบุญแขนโฉนตาตามอย่างโบราณ ทั้งยังได้เชิญคนเฒ่าคนแก่จากหลาย ๆ หมู่บ้านแต่ร่วมตำบลเดียวกันมาร่วมกิจกรรม สิ่งนี้ออกจากสะท้อนให้เห็นความสมัครสมานสามัคคี ความร่วมแรงร่วมใจกันของคนในตำบลแล้ว การที่ทุกชุมชนที่เข้าร่วม ได้เชิญผู้อาวุโสที่มีความรู้เรื่องพิธีกรรมมานั่งบนรถ ยังหมายถึงการยกย่องให้เกียรติ อีกทั้งความรอบรู้ในแบบแผนพิธีกรรม สามารถทำให้ขบวนที่มีการสาธิตพิธีเช่นไหว้พระเรียกเชิญดวงวิญญาณ กอปรกับคว้นอุป แสงเทียน สามารถสร้างความศักดิ์สิทธิ์แก่พิธีจำลองอย่างยิ่ง เหนือสิ่งอื่นใด ย่อมส่งผลโดยตรงให้ขบวนแขนโฉนตานั้น ๆ มีความสมจริง ดึงดูดใจผู้ชม และคณะกรรมการไปพร้อมกัน

๔.๒ นิทรรศการมีชีวิต: พื้นที่แลกเปลี่ยนเรียนรู้ทั้งภาคทฤษฎี และปฏิบัติว่าด้วยอาหารพื้นเมืองในพิธีกรรม “นิทรรศการมีชีวิต” คือ แหล่งให้ความรู้เกี่ยวกับขนม-ข้าวต้มพื้นเมืองในพิธีกรรม พร้อมจัดแสดงของจริงให้ผู้ชมงานได้เห็น สัมผัส และชิมอาหาร รวมทั้งมีการจำลองการจัดเครื่องเช่นตามที่มีมาแต่โบราณ ปีพ.ศ. ๒๕๕๖ ผู้จัดงานได้เพิ่มกิจกรรมสาธิตการทำขนมพื้นเมืองสุรินทร์ ให้ผู้ชมได้รับความรู้ และมีโอกาสลงมือฝึกทำเอง

กิจกรรมสาธิต นับว่าให้ประโยชน์ถึง ๒ ทาง ทางแรก ช่วยให้เด็กๆ ที่รับผิดชอบดูแลกิจกรรม ได้เรียนรู้วิธีการทำขนมพื้นบ้านจากชาวบ้านที่มาร่วมเป็นผู้สาธิต เพราะขนมพื้นเมืองบางชนิด เช่น ขนมเนยล ขนม (ก้น) ตางราง อันซอมซังจูก อันซอมเสลิก โดง อันซอมกะบง ฯลฯ เด็กรุ่นใหม่อาจไม่คุ้นชิน เพราะทำขึ้นเฉพาะเมื่อมีพิธีกรรม หรือมีเทศกาลงานบุญเท่านั้น ทางที่สอง ผู้เข้าชมที่เป็นนักเรียน นิสิต นักศึกษา จะได้รับทั้งความรู้ภาคทฤษฎี-ภาคปฏิบัติอย่างเต็มที่ รวมทั้งสามารถหาคำตอบได้ทันทีเมื่อเกิดข้อสงสัย

ภาพที่ ๑๓ นักท่องเที่ยว และนักศึกษาต่างถิ่น ชม ชิมอาหารพื้นเมือง และรับเป็นของฝาก/ของที่ระลึก

ผู้วิจัยได้สัมภาษณ์กลุ่มนักศึกษา สาขาการท่องเที่ยวและการโรงแรม มหาวิทยาลัยเทคโนโลยีราชมงคลอีสาน วิทยาเขตสุรินทร์ ที่ได้รับมอบหมายจากผู้สอนในรายวิชา “ท้องถิ่นศึกษา” เก็บข้อมูลประเพณี ทุกคนกล่าวตรงกันว่า “ประทับใจกิจกรรมขบวนแห่ และนิทรรศการอาหารพื้นเมืองอย่างมาก เพราะได้ทั้งความรู้ และได้ทานขนมอร่อย ขนมบางชนิดไม่เคยรู้จักมาก่อน ได้ลองทำด้วย” (ศิริพร งามเจริญ, เกศสุตา สารเสนา, จุฑามาศ ประยงค์หอม, สุทธิดา พาหุรักษ์ , ธนาภรณ์ หัตถกล้า, น้ำเพชร รอดเผ่า และณัฐริกา อินทราณะ; สัมภาษณ์, ๑๙ กันยายน ๒๕๕๗) ที่น่าสนใจคือ นักศึกษาหลายคนมาจากต่างถิ่นการมาชมงานจึงเป็นการท่องเที่ยวที่ได้ทั้งความสนุกสนานเพลิดเพลิน และความรู้ด้านวัฒนธรรม

๔.๓ การละเล่นพื้นบ้าน: พื้นที่แลกเปลี่ยนเรียนรู้ด้านดนตรีและการแสดง

นอกจากพิธีกรรมศักดิ์สิทธิ์และนิทรรศการ ผู้จัดงานได้เพิ่มเติมการละเล่นพื้นบ้านเพื่อเป็นแหล่งเรียนรู้และช่วยกล่อมเกลাজิตใจผู้คน ทุกปีก่อนถึงวันแสดงจริง นักดนตรีนางรำ ต่างฝึกซ้อมอย่างหนักเพื่อให้การแสดงออกมาดีที่สุด ยกตัวอย่าง “วงมโหรีพื้นบ้าน

สุรินทร์” ที่บรรเลงขับกล่อมดวงวิญญาณและผู้คน ทั้งหน้าปะรำพิธีในขบวนแห่ และบนเวทีการแสดง *ครูธงชัย สามสี* ซึ่งได้รับมอบหมายจากทางวิทยาลัยเทคโนโลยีสุรินทร์ศึกษา และองค์การบริหารส่วนจังหวัดสุรินทร์ เป็นผู้ทาบทามและเชิญนักดนตรีพื้นบ้านทั่วทั้งจังหวัด มาฝึกซ้อมเพื่อแสดงในงานได้ให้สัมภาษณ์ถึงที่มาของการรวมตัวกัน ความรู้สึกของนักแสดง และบรรยากาศในช่วงเวลาที่อยู่ด้วยกันว่า

“นักแสดงวงมโหรีที่มาสวดมนต์นั้น ล้วนแล้วแต่บรมครู พ่อครู แม่ครู ที่มีวงมโหรีเป็นของตัวเองทั้งสิ้น แต่เรามาปรับให้เป็นหนึ่งวง บรรเลงเพลงเดียวกัน แต่งกายเหมือนกัน ทานด้วยกัน ทำกิจกรรมด้วยกัน ทำแบบนี้มา ๑๐ กว่าปีแล้ว และสิ่งที่นักแสดงทุกคนภูมิใจ คือถือว่าได้รับเกียรติอย่างยิ่งในการมาเป็นนักแสดงของจังหวัด เพราะปกติเคยแสดงแต่ในชนบทตามหมู่บ้าน”

จากคำให้สัมภาษณ์บ่งบอกว่าครูธงชัย สามสี และนักแสดงทุกคนภาคภูมิใจเมื่อได้รับมอบหมายให้ทำหน้าที่แสดงดนตรีพื้นบ้านของจังหวัด และมองว่าเป็นกิจกรรมที่มีเกียรติ (เพราะปกติเคยแสดงแต่ในชนบทตามหมู่บ้าน) ความรู้สึกเช่นนี้จึงนำมาสู่การพยายามทุ่มเท เสียสละกำลังกายอย่างเต็มที่ และเดินทางออกจากบ้านมารวมตัวกันเพื่อฝึกซ้อม ด้วยหวังให้งานในวันแสดงจริงออกมาดีที่สุด

นอกจากนี้ ยังพบว่าในงานทุกปีจะมีกลุ่มเยาวชนและปราชญ์ทางดนตรีหลายวัย มาร่วมกันสืบสานการละเล่นพื้นบ้าน และเท่าที่สังเกต ไม่ว่าฝนตกหรือแดดจัด คนเหล่านี้ยังคงยิ้มแย้มแจ่มใส และยินดีตอบคำถามนักเรียน นิสิต นักศึกษา และสื่อมวลชนที่เข้าไปขอข้อมูลความรู้ ผู้วิจัยสัมผัสได้ว่า ถ้อยคำ น้ำเสียง และแววตาขณะที่ให้สัมภาษณ์ บ่งบอกได้ถึงความภูมิใจที่ได้ทำหน้าที่ในฐานะตัวแทนชาวสุรินทร์มาถ่ายทอดศิลปวัฒนธรรมพื้นบ้านให้ทั้งชาวสุรินทร์และนักท่องเที่ยวได้ชม ส่วนนักแสดงที่เป็นผู้สูงอายุส่วนใหญ่เห็นตรงกันว่า การได้มาเล่นดนตรีบูชาดวงวิญญาณเจ้าเมืองนับเป็นมงคลสูงสุดอย่างหนึ่งในชีวิต

ผู้วิจัยได้สัมภาษณ์ อนุชา ทวีเหลือง ชาวบ้านจากบ้านบก ต.นาบัว อ.เมือง รับประทานอาหารและนักดนตรี สามารถเล่นเครื่องดนตรีได้หลายชนิด อาทิ กลอง ซอ

สิ่งที่ประทับใจในงานคือ “เห็นความสามัคคี ร่วมแรงร่วมใจของบรรดาศิลปิน และนักร้องนักดนตรีที่มีหลายวัย และเป็นบุคลากรคุณภาพ” อนุชา กล่าวถึงครูเพลงพื้นบ้าน (อาวโล) ที่ตนมีโอกาสร่วมบรรเลงเพลงว่า ทุกคนเปี่ยมไปด้วยความรู้และพร้อมจะถ่ายทอดแก่นุชนรุ่นหลังตลอดเวลา ซึ่งเขาเรียกท่านเหล่านั้นว่า “ปรมาจารย์” (อนุชา หวีเหลือง, สัมภาษณ์, ๑๙ กันยายน ๒๕๕๗) ส่วน วรุฒิ แพโธสง เยาวชนจากอำเภอยะนิงมดรัก เกิดที่พินายแต่เติบโตที่สุรินทร์ ไม่มีเชื้อสายเขมร แต่หลงรักดนตรีพื้นบ้านเขมร ทำหน้าที่เล่นซอกันตรึมในวงมโหรี วรุฒิเป็นตัวอย่างหนึ่งของเยาวชนที่ใช้เวลาว่างให้เกิดประโยชน์ โดยการฝึกเล่นดนตรีโบราณของสุรินทร์จนคล่องแคล่ว เขาได้กล่าวความประทับใจที่ได้เป็นส่วนหนึ่งในงานว่า “ตั้งใจและภูมิใจที่ได้พบศิลปินพื้นบ้านสุรินทร์ที่มาจากหลายพื้นที่ ได้รับความรู้มากมายจากบรมครูเหล่านั้น” วรุฒิอยากให้มีการจัดประเพณีนี้ตลอดไป เพื่อจะได้สืบสานอนุรักษ์ทั้งงานประเพณีและดนตรีพื้นบ้าน โดยให้เหตุผลสั้นๆ ว่า “ถ้าไม่สืบสานก็สาบสูญ” (วรุฒิ แพโธสง, สัมภาษณ์, ๑๙ กันยายน ๒๕๕๗) คำกล่าวของตัวแทนเยาวชนทั้ง ๒ คน คือสิ่งสะท้อนให้เห็นว่างานประเพณีได้เติบโตพื้นที่ให้ศิลปินรุ่นหลังได้มีโอกาสแลกเปลี่ยนเรียนรู้วิชาทางดนตรีจากศิลปินชั้นครูผู้มีประสบการณ์

๔.๔ ประเพณี: พื้นที่รวมตัวกันทางสังคมเพื่อทำกิจกรรมส่วนรวม

ช่วงเดือนสิบทุกปี สภาพอากาศของจังหวัดสุรินทร์ค่อนข้างแปรปรวนบางปีแดดจัด บางปีฝนตก บางปีเกิดน้ำท่วมใหญ่ในตัวเมือง (ปี ๒๕๕๖) แต่การจัดงานประเพณีก็ยังคงมีอยู่แต่มีการปรับเปลี่ยนกิจกรรมเพื่อความเหมาะสมประเพณีแซนโฎนตาบูชาบรรพบุรุษ จึงถือเป็นพื้นที่ที่เปิดโอกาสให้เด็ก เยาวชน ประชาชน ครูเพลง และศิลปินพื้นบ้าน ได้พบเจอกัน ได้สร้างสรรค์ และถ่ายทอดวัฒนธรรมพื้นบ้านผ่านการทำงานเป็นกลุ่ม และฝึกความอดทนร่วมกัน ปรากฏการณ์เช่นนี้แสดงให้เห็นว่า ประเพณีไม่เพียงมีบทบาทในฐานะพื้นที่แลกเปลี่ยนเรียนรู้วัฒนธรรมระหว่างกัน ช่วยกล่อมเกลাজิตใจผู้เล่น/ผู้แสดง และผู้ชม/ผู้ฟัง การดำเนินกิจกรรมท่ามกลางอากาศที่แปรปรวน ยังเป็นบททดสอบสำคัญในการขับเคลื่อนกิจกรรมร่วมของสังคมให้ลุล่วงไปตามวัตถุประสงค์

ภาพที่ ๑๔ ความสดใสน่ารัก และความสุขของเด็กๆ ในชุมชนแห่ง

บทสรุป

การสืบทอดและผลิตซ้ำวัฒนธรรมเป็นส่วนหนึ่งของพลวัตทางวัฒนธรรม “เมื่อวัฒนธรรมบางอย่างมีการสืบทอดส่งต่อภายในกลุ่มสังคมหนึ่งๆ จากรุ่นสู่รุ่น ทำให้วัฒนธรรมนั้นยังมีชีวิตอยู่ หรือมีบทบาทในกลุ่มสังคม (วัชรภรณ์ ดิษฐ์บ้าน, ๒๕๕๖: ๒๒๔) และในสังคมประเพณีถือว่า “พิธีกรรมมีหน้าที่ตอบสนองความต้องการของมนุษย์ถึง ๒ ด้าน ทั้งทางด้านสังคม และจิตใจ” (ศิริพร ณ กลาง, ๒๕๕๘: ๓๒๒) สิ่งที่ชาวสุรินทร์ ทุกกลุ่มชาติพันธุ์ร่วมกันทำเพื่อให้ประเพณีขนานานตามาบรรพบุรุษ ยังคงดำรงอยู่ อย่างเข้มแข็ง ช่วยตอกย้ำให้เห็นว่าประเพณี/พิธีกรรมดังกล่าวไม่ได้มีหน้าที่ตอบสนอง ความสุขทางใจในระดับปัจเจกและระดับสังคมโดยรวมเท่านั้น ยังเห็นบทบาทของ พิธีกรรมในฐานะเป็นเครื่องปลดปล่อยสำหรับสังคมที่มีจารีตประเพณีเคร่งครัดอีกด้วย

อนึ่ง เมื่อประเพณีขนานานตามาบรรพบุรุษไม่ได้ดำรงอยู่เพื่อการอนุรักษ์ และสืบทอดวัฒนธรรมเดิมเพียงอย่างเดียว แต่ได้รับการสร้างสรรค์เพื่อรองรับ

บริบทการท่องเที่ยวไปพร้อมกัน การคัดเลือก “ทุนทางวัฒนธรรม” มาเป็น “สินทรัพย์สร้างสรรค์” (สุกัญญา สุจนายา, ๒๕๕๕: ๒๒๗) เพื่อสร้างมูลค่าเพิ่มแก่จังหวัด การดำเนินการของหน่วยงานภาครัฐจึงสะท้อนการปรับปรนทางวัฒนธรรมเพื่อก่อให้เกิดพลังสร้างสรรค์แก่ชุมชนได้อย่างดี ดังที่ ปฐม หงษ์สุวรรณ (๒๕๕๖: ๒๑๓-๒๑๔) กล่าวถึงประเพณีประดิษฐ์ในท้องถิ่นอีสานว่า “ถึงแม้ผู้คนส่วนใหญ่อาจจะมองว่า การปรุงแต่งประเพณีในปัจจุบันเป็นการประดิษฐ์เพื่อสร้าง “มูลค่า” เป็นสำคัญ แต่ท้ายที่สุด ก็จะพบว่า ประเพณีต่างๆ เหล่านี้ล้วนช่วยตอบสนองความต้องการทางจิตใจ และประเพณีประดิษฐ์เหล่านี้ก็ยังเป็นเครื่องมือในการช่วยทำให้เห็นการปรับตัวทางวัฒนธรรมซึ่งก่อให้เกิดพลังในเชิงสร้างสรรค์แก่ชุมชนท้องถิ่นขึ้นมาได้เช่นกัน”

บรรณานุกรม

- คณะกรรมการศาสนาเพื่อการพัฒนา จังหวัดสุรินทร์. (๒๕๓๓). **แซมชาย ฉบับพิเศษ รวมประเพณีพิธีกรรมท้องถิ่น จังหวัดสุรินทร์**. สุรินทร์: ม.ป.ท.
- ดลใจ ถาวรวงศ์ ต้นเจริญ และ จันทร์ขลิ มาพุทธ. (๒๕๕๒). “กระบวนการขัดเกลาคุณธรรมจริยธรรมของเยาวชนต้นแบบ จังหวัดฉะเชิงเทรา.” ใน **วารสารการศึกษาและพัฒนาสังคม**. ปีที่ ๕ ฉบับที่ ๑-๒.
- บรรณ สวันตร์จจณ์. (๒๕๕๓). **พงษาวดารเมืองสุรินทร์**. พิมพ์ครั้งที่ ๒. สุรินทร์: สำนักงานปลัดกระทรวงวัฒนธรรม.
- บุญยสฤษฎ์ อเนกสุข. (๒๕๕๘). **ยล เยี่ยม เยือน เหยา: แนวคิด ทฤษฎีว่าด้วยการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม**. พิษณุโลก: มหาวิทยาลัยนเรศวร.
- ปฐม หงษ์สุวรรณ. (๒๕๕๖). “แม่น้ำโขงกับการเป็นเวทีของประเพณีประดิษฐ์ในอีสาน”. ใน **วารสารอักษรศาสตร์**, ปีที่ ๔๒ ฉบับที่ ๒ เดือนกรกฎาคม-ธันวาคม.
- วัชรภรณ์ ดิษฐปาน. (๒๕๕๖). “ความเชื่อเรื่องพระอุปคุตปราบมาร: การสืบทอดและการผลิตซ้ำในสังคมไทยปัจจุบัน”. ใน **วารสารอักษรศาสตร์**, ปีที่ ๔๒ ฉบับที่ ๒ เดือนกรกฎาคม-ธันวาคม.
- ศิราพร ณ ถลาง. (๒๕๕๘). **ทฤษฎีคติชนวิทยา วิธีวิทยาในการวิเคราะห์ตำนาน-นิทานพื้นบ้าน**. กรุงเทพฯ: โครงการเผยแพร่ผลงานทางวิชาการ คณะอักษรศาสตร์.
- _____. บรรณาธิการ. (๒๕๕๘). **“ประเพณีสร้างสรรค์” ในสังคมไทยร่วมสมัย**. กรุงเทพฯ: ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร (องค์การมหาชน).

สารานุกรมวัฒนธรรมไทย ภาคอีสาน(เล่ม๔). (๒๕๕๒). กรุงเทพฯ: มูลนิธิสารานุกรมวัฒนธรรมไทย ธนาคารไทยพาณิชย์.

สุกัญญา สุกฉายา. (๒๕๕๘). **พิธีกรรม ตำนาน เพลง: บทบาทของคติชนกับสังคมไทย.** กรุงเทพฯ: โครงการเผยแพร่ผลงานทางวิชาการ คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย,

_____. (๒๕๕๕). เศรษฐกิจสร้างสรรค์กับการจัดการวัฒนธรรม. ใน **“วารสารไทยศึกษา”** ปีที่ ๗ ฉบับที่ ๒ เดือนสิงหาคม-มกราคม.

_____. (๒๕๕๖). **วรรณกรรมมุขปาฐะ.** กรุงเทพฯ: โครงการเผยแพร่ผลงานทางวิชาการ คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

อับดุลลอฮ์มาลีก หมัตหะระ. (๒๕๕๖). **การดูแลเยาวชนตามวิถีแห่งศาสนาอิสลามของผู้นำมุสลิมในสามจังหวัดชายแดนภาคใต้.** วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาพัฒนามนุษย์และสังคม, มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์.

องค์การบริหารส่วนจังหวัดสุรินทร์. (๒๕๕๕). **เอกสารสรุปผลการดำเนินการจัดงานประเพณีแข่งเรือตามาบูชาบรรพบุรุษ ประจำปี ๒๕๕๕.** สุรินทร์: ม.ป.ท.

สัมภาษณ์

ทวีศักดิ์ รัฐสมุทร, สัมภาษณ์, ๒๑ กันยายน ๒๕๕๗.

ธงชัย สามสี (ครูเพลงพื้นบ้าน), สัมภาษณ์, ๒๔ เมษายน ๒๕๕๙ และ ๒๑ พฤษภาคม ๒๕๕๙

ธีรพงษ์ ยอดรัก, สัมภาษณ์, ๑๙ กันยายน ๒๕๕๗.

บุญยสฤกษ์ อเนกสุข, สัมภาษณ์, ๙ กุมภาพันธ์ ๒๕๖๐.

เพียง นิจิตตะโล (หัวหน้าฝ่ายประชาสัมพันธ์และการท่องเที่ยว อบจ.สุรินทร์), สัมภาษณ์, ๘ กันยายน ๒๕๕๖, ๑๗ สิงหาคม ๒๕๕๗ และ ๒๓ สิงหาคม ๒๕๕๙.

เยาว์ ล้ำเลิศ, สัมภาษณ์, ๑๙ กันยายน ๒๕๕๗.

วรวิทย์ แพไธสง, สัมภาษณ์, ๑๙ กันยายน ๒๕๕๗.

ศิริพร งามเจริญ และคณะ, สัมภาษณ์, ๑๙ กันยายน ๒๕๕๗.

สัณฑ์ โบนดี, สัมภาษณ์, ๑๙ กันยายน ๒๕๕๗.

อนุชา ทวีเหลื่อง, สัมภาษณ์, ๑๙ กันยายน ๒๕๕๗.